

RAHMAN SURESİ 7-9. AYETLERE DAİR BAĞLAMSAL ÇERÇEVEDE BİR MEAL ÇALIŞMASI

Şemsettin IŞIK^(*)

Öz

Kur'an-ı Kerim'in sahabe döneminde anlaşılması ne kadar önem arz etmiş ise, daha sonraki dönemlerde de anlaşılması o kadar önemli olmuştur. Bundan dolayı hiçbir zaman, ayetlerin doğru bir şekilde anlaşılma gayreti kesintiye uğramamış ve her geçen gün üzerine koyarak devam etmiştir. Fakat böylesi hummalı bir çalışmanın yapılmasının yanında, Rahman suresi 7-9. ayetlerden oluşan pasajda görüldüğü gibi bazı ayetlere dair yapılan tefsir ve meallerin, geçmiştekine ilave yapılmadan nesiller boyu aynı şekilde aktarılmış olduğu da dikkatten kaçmamaktadır. Bunu da bazı ayetlerin meal ve yorumlarının günümüz şartlarında bize vermek istediği mesaj nedir şeklinde, yeniden bir değerlendirmeye alma yerine, adeta her gemi bir öncekine bakılarak yapılır anlayışıyla hareket edilmesine bağlıyoruz. Hâlbuki Kur'an-ı Kerim'in ruhuna uygun düşen bu değildir. Zira o, dün olduğu gibi bugün de ayetleri üzerinde yeniden düşünülüp, elde edilenlerle kıyamete kadar her fert ve toplumun, vüs'ati ölçüsünde her alanda yeniden kendilerini inşa etmeleri için gönderilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mizan, vezin, ölçü-tartı, kozmik denge

A Meaning Study on Sura of Rahman, verses (7-9) on The Contextual Framework

Abstract

Just as it was important to understand Quran during the time of the companions of the Prophet Muhammad, so was it in the following periods. As a result, the struggle to understand the verses correctly has never come to a stop and this struggle has continued increasingly day after day. However, besides doing such an intense study, it can't be ignored that the commentaries and translations concerning some verses as seen in the passage which is made up of the verses (7-9) of Sura of Rahman have been transferred throughout generations without making any additions to the previous ones or any alterations. We believe that it is due to the thought that just like building a new ship by only imitating the former one, there is no need to make a re-evaluation of translations and interpretations of some verses so as to try to get a message in today's conditions. However, this is unsuitable for the spirit of Quran. In fact, it was sent to make people think about the meaning of the verses today as done in the past and help them and the society reform themselves as much as possible in accordance with their interpretations.

Keywords: Scales, Balance, Measurement scales, Cosmic balance

^(*) Dr., Ank. Gölbaşı And.İ.H.L (e-posta: semsettinisik@gmail.com)

Giriş

Rahman Sûresi, Yüce Allah'ın "Rahmana secde ediniz" (Furkan: 25/60) emrine, müşriklerin "Rahman da neymiş" diyerek bu sıfat ismi ciddiye almamaları üzerine cevap teşkil eder bir mahiyet arz etmiştir. Bu ve benzeri hususlardan dolayı Rahman'ın kudretini tanıtan ve muhaliflere meydan okuyan tekrarlar eşliğinde, kulaktan kalbe doğru akan süslü bir ifade tarzı ve ahenge sahip bir sûre olarak indirilmiştir.

Bu sûrede, Kur'anî bilgilerin öğretilmesinden başlayarak, insan ve onun dış dünyasını oluşturan güneş, ay, bitkiler, hassas bir denge üzerine kurulan gökyüzü, dünya, ekilmiş güzel kokulu mahsuller, keşfedilmeyi bekleyen bir dizi yeni gelişme gibi kâinata dair hususlar dikkate sunulmuştur. Akabinde ise, Allah'ın onlar üzerindeki hâkimiyetine, sınırsız kudretine, bahşettiği sayısız nimetlerine ve bunlara duyarsız kalınması halinde insan ve bedensiz varlıkların (cinlerin) karşılaşacağı dünyevî ve uhrevî sonuçlara; itaat edip boyun eğmeleri hâlinde de dünya ve ahiret mutluluklarına dair beyanlar yer almıştır.

Kur'an-ı Kerim evvel emirde ilk muhataplarına, daha sonra da peyderpey kıyamete kadar gelecek olanlara muciz bir şekilde hitap etmektedir. Bu sayede hem kendi dil malzemesini kullandıklarına, hem de bunun dışında kalan bütün muhataplarına muhtevasını arz etmektedir.

Onun içinde yer alan bazı ayetler çok rahat anlaşırken, bazıları da durgun bir havuzda aynı merkez etrafında peş peşe genişleyen daireler gibi özü sabit, iç içe mânâ halkaları halinde girift bir hâl sergilemektedir. Bu husus, Said Ramazan el-Bûti'nin ifadesiyle ilk bakışta görünen bir ağacın, yer altında kalan kökleri ve sayılamayacak kadar kılcal damarları gibidir. Dolayısıyla bazı ayetlerin üslubunda bütün bunlar mündemiç bulunmaktadır. (Bkz. Eren, 2013, s.1813)

Bu yüzden ayetlerde verilen mesajı doğru bir şekilde anlama konusunda her zaman ve zeminde onun bütün muhatapları, kıyasıya bir yarışa girişmiştir. Haliyle bu yarışın başında da sahabe yer almıştır. Zira onlar, hem ayet veya surelerin inişine zemin hazırlayan tarihî arka planı bilmekte ve hem de vâkıanın bizzat içinde yer almaktadır. Bununla beraber anlamca kapalı veya girift buldukları ilahî buyrukları, bizzat Hz. Peygambere doğrudan sorup öğrenme gibi bir imkana da sahip bulunmaktaydılar.

Böylesi hususiyetlere sahip olan sahabe, ayetleri baştan sona kadar bir tarağın dişleri gibi aynı şekilde anlayıp yorumlayamamış ve bazı ayetlere, vüs'atleri ölçüsünde farklı yorumlar yapmıştır. (Bkz. Cerrahoğlu, 1979, s. 234-235; Yıldırım, S., 2010, s. 9) Söz gelişi, Bakara sûresi 187. ayette yer alan "siyah ipliği beyaz iplikten ayırt edinceye kadar yiyin" beyanını, gerçek ip olarak anlama bunun örneklerinden birisini teşkil etmektedir. (Bkz. Cerrahoğlu, 1988, 1/52-53)

Sahabe döneminde durum böyle olunca, daha sonraki muhataplara da genel çerçeve dâhilinde olmak üzere, ilahî mesajı anlama yönünde farklı ihtimallere dair kafa yormanın önünde bir engel kalmamıştır. Üstelik zaman ve mekân üstü bir özelliğe sahip olan bir kitabın, bazı ayetlerinin gelişen ilim ve teknoloji imkânları içinde yeniden düşünülüp,

yaşanılan şartlara dair verilen mesajı, tedebbür, teakkul, tefekkür ve tezekkür boyutlarıyla okuması bir görev sayılmıştır. Ne hazin ki, durum böyle olmasına rağmen belirli bir dönem, intikal eden kültürel mirasa sahip çıkma namına, geçmişte yapılan çalışmaları kemikleştirilip, geleceği de onunla ihya etme anlayışıyla daha sonraki nesillere söz söyleme fırsatı vermeyen bir anlayışa kadar gidilmiştir. Dolayısıyla bu da yeni çalışmaların önüne bir bakıma set çektiği için nakil ağırlıklı tercihin revaç bulmasına ve aynı eserler etrafında birden çok haşiyenin yazılmasına yol açmıştır. Aynı durum, tefsir ilminin gelişimini sürdürmesinde de söz konusu olmuştur. Bunun izlerini, hâlâ bugün de görmek mümkündür.

Biz burada, sözünü ettiğimiz hususa dair bir örnek teşkil etmesi bakımından Rahman suresi 7-9. ayetleri kendi bağlamı içinde ele almak istiyor ve onun hakkında geleneksel ve bir o kadar da kemikleşen yorumlara önceki tefsirlerden, arkasından da meallerden iktibaslar yapmak suretiyle (durumu) gözler önüne sermek istiyoruz. Akabinde bahsi geçen ayetlere, siyak ve sibak (bağlam) ilişkisi içinde bir meal örneği sunup, Rahman sûresinin birinci sayfasında yer alan ayetlerle birlikte yeniden okunmasını arzu ediyoruz.

I- Rahman Sûresi 7-9. Ayetlere Dair Geleneksel Okuma

Tedvin ve tasnif dönemleriyle birlikte ilahî mesajın daha iyi anlaşılıp hayata geçirilmesi için hız kazanan çalışmalar, Kur'an-ı Kerim'in tamamını kapsayan çalışmalar hâline dönüşmüş ve daha sonraki zamanlarda yapılacak olan çalışmaların da nüvesini oluşturmuştur.

Bu nüve üzerine kurulan anlam ve yorum çalışmalarında bazı ayetler, gelişen şartlara göre yeni yeni yorumlar kazanırken, bazıları da adeta gözden kaçıp, geçmişten yapılan birebir nakillerle daha sonraki muhataplara sunulmuştur. Rahman sûresi 7-9. ayetler de bunlardan birisi olup, çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Bu hususa ışık tutması için adı geçen ayetlere dair, çeşitli zaman ve mekânlarda ortaya konulan Arapça-Türkçe tefsirlerden ve Türkçe-İngilizce meallerden alınan örneklere göz atma gerekmektedir.

A- Tefsirlerde Rahman Sûresi 7-9. Ayetler

Bazı eserlerde konular ele alınırken, geçmişten yapılan nakiller, yeni bir üslup ile asrın idrakine sunulmuştur. Bunu, çeşitli dönemlerde kaleme alınan Arapça ve Türkçe rivayet ve dirayet tefsirlerinin pek çoğunda görmek mümkündür.

Bu maksatla söz konusu ayetlere dair yapılan yorumları, belirli dönemlerden alınan kesitler eşliğinde ortaya koyup, daha fazla kaynaktan yapılacak benzer nakilleri zikretmekten imtina ettik.

1- Arapça tefsirlerde Rahman Sûresi 7-9. ayetler

Rahman sûresi 7-9. ayetlere dair rivayet ve dirayet tefsirlerinde yer alan yorumları ve birbirinden yapılan iktibasları görmek, durumun ortaya daha rahat bir şekilde konulmasına katkı sağlayacaktır.

Rahman sûresi 7. Ayet:

Söz gelişi kendisinden önceki dağınık rivayetleri toplayarak baştan sona kadar Kur'an-ı Kerim'i tefsir eden önemli müfessirlerden birisi olan İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/923), “vessemâe refaaha” ayetinde Allah'ın, semayı yeryüzünün üstünde yükselttiğini ve “vedaa'l-mizan” ile de yeryüzünde yaratılanlar arasında hak ve adaleti koymuş olduğu (H. 1405, 22/116-119) anlaşılır demektedir.

Daha sonraki dönemlerde İbn Kesir de (ö. 774/1373) “Allah, göğü yükseltip mizanı koydu” ayetinde yer alan ‘mizan’ kelimesinden maksadın, adalet olduğunu ve her şeyin hak ve adaletle olması için Allah'ın yeri ve gökleri hak ve adalet üzere yaratmış olduğunu (H. 1401, 4/271) beyan eden benzer ifadeler kullanmıştır.

es-Suyutî (ö. 911/1505) ise, “ve vedaa'l-mizan” ayetinde yer alan “mizan” kelimesinin “adalet” anlamında olduğunu, İbn Cerir ve İbn Münzir'in Mücahid'ten yaptığı nakli sunmak suretiyle ifade etmiştir. (1993, 7/692)

Yine söz konusu ayetlerle ilgili olarak söylenenler, dirayet tefsirlerinde de pek farklı bir durum sergilememiştir. Söz gelişi müfessir Zemahşerî (ö. 538/1143), “vessemâe rafeahâ” ayetiyle ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: Sema kaldırılmış ve yükseltilmiştir. Çünkü onu ahkâmının menşei, kazasının mastarı, emir ve nehiyelerinin peyderpey indirildiği yer, peygamberlerine vahiy getiren meleklerinin meskeni kılmış ve bununla şanına, mülküne ve azametinin yüceliğine dikkat çekmiştir. “Ve vedaa'l-mizan” ayetinde ise, bununla Allah, mizan, kantar ve mikyal gibi ölçü miyarı ve ölçülüp biçilen her şeyi murat etmiştir. (1997, 6/6-7)

Bu konuda Fahreddin Razî (ö. 606/1210) de şöyle demiştir: “Vessemâe refaaha ve vedaa'l-mizan” ayetinde yer alan ‘göklerin yükseltilmesinin’ ne anlama geldiği herkesçe malumdur. Mizanın konulması ise, ilahî adalete bir işarettir. Bunda Allah'ın ilimden sonra, sırasıyla ilimlerin en değerlisi olan Kur'an-ı Kerim'den, adaletten ve kendisine has durumların en özeli olan mizandan bahsedilme inceliği yer almaktadır. İlmin, büyük bir nimet olduğuna dair her hangi bir şüphe yoktur. Ancak mizanın büyük nimetler arasında sayılması ise, nefislerin aldatılmaktan hoşlanmayıp, hiç kimsenin çok basit bir şeyde bile kendisine haksızlık yapmasına razı olmayarak, bununla kendisinin hafife alındığını addeyip, karşılıksız bırakmama (1978, 29/89-92) anlayışına fırsat vermemesidir.

Beydâvî (ö. 685/1286) ise, “vessemâe refaaha” ile Allah'ın semayı, mahal ve mertebe olarak yükseltilmiş bir şekilde yarattığını; onu kazasının menşei, ahkâmının peyderpey indiği yer ve meleklerinin meskeni olduğunu belirtmiş; “vevedaa'l-mizan” ile de Allah, her hazır olan şeye hak ettiğini, her hak sahibine da hakkını vermek suretiyle âlemdeki işlerin düzenli ve doğru hareket etmesi için adaleti koymuş (1996, 5/273) olduğunu ifade etmiştir.

Rahman sûresi 8. Ayet:

et-Taberî, “ellâ tedğav fi'l-mizan” ayetinde, ölçü-tartıda zulüm ve cimrilik etmeyin (eksik tartmayın) denilmekte olduğunu, (22/116-119) yapmış bulunduğu nakillerle teyit

ederken;¹ İbn Kesir de Allah, tartıyı doğru yapın, sakın tartıda haksızlık etmeyin (4/271) şeklinde eşdeğer ifadelere yer vermiştir.

Suyutî de ölçü ve tartıda haksızlık edilmemesine dair, yine Taberî'nin yaptığı rivayetleri iktibas etmiştir. (7/692)

Dirayet tefsirlerinde de “ellâ tedğav fi'l-mizan” ayeti için Zemahşerî, sakın eksik tartmayın ve haddi aşmayın denilmekte olduğunu ve “ellâtedğav “kelimesinin, “lâtedğav” (haddi aşmayın) şeklinde de okunmuş olduğunu söylemekle yetinmiştir. (6/6-7)

Fahreddin Razî de şu açıklamalara yer vermiştir: “ellâ tedğav fi'l-mizan” ayetteki ‘mizan’ kelimesiyle Allah’ın adaletinin; ‘mizanın konulması’ ile de şeriatının kastedildiğini ve bununla da sanki Allah, “adalet aleti olan ölçüde, haddi aşmayınız” diye adaleti yasalaştırdığı ilk planda akla gelmektedir. Bu, nakle uygun bir mânâ gibi görünse de uygun olanın, bunun aksine ilk ayette geçen ‘mizanın’, tartı aleti; ikinci ayette geçen ‘mizanın’ da ölçüp-tartma manasında mastar olduğunun söylenmesidir. Bununla da Yüce Allah’ın, hak edenlere haklarını verip, haksızlık edilmesin için “tartıda haddi aşmayasınız diye Allah tartı aletini koydu” biçiminde, ya da mîzânın, herkese hakkını vermeyi içeren adalet mânâsına geldiğinin anlaşılması murat edilmektedir. Yine “ellâ tedğav fi'l-mizan” ayetin de yer alan ‘mizandan’, ölçünün kastedildiğini ve sanki Allah’ın ikisine birden işaret eden aynı lafzı tekrarlaması ile hem satmada ve hem de satın almada ölçüde eksik yapmayı yasaklayıp, asla haddi aşmayın uyarısında bulunulduğu beyan edilmektedir (29/89-92).

Beydâvî ise, tartıda haksızlık yapmayın yani, haddi aşmayın ve hakka tecavüzde bulunmayın denilmekte olduğunu ve sözün akışına göre, “ellatedğav” kelimesinin, “lâtedğav” (haddi aşmayın) şeklinde de okunabileceğini söylemiştir. (5/273)

Rahman sûresi 9. Ayet:

İbn Cerir et-Taberî, “ve eqîmu'l-vezne bi'l-qıstı velâ tuhsiru'l-mîzan” ayetinde terazinin dilini dosdoğru yapın; tartıda noksanlık yapmayın; eşyayı tartarken doğru tartın; tarttığımız şeyleri eksilterek insanların haklarını yemeyin diye buyrulmakta olduğunu ve yorum ehlinin de bunu söylemekte olduğunu belirtmiştir. (22/116-119)

İbn Kesir de ölçüyü eksik yapmayın; tam aksine hak ve adaletlice olsun buyurmakta olduğunu ve buna, “dosdoğru ölçün” (Şuarâ-182) ayetiyle işaret edildiğini söylemiştir. (4/271)

1) Bize Bîşr, ona da Yezîd, ona da Saîd, ona da Katade: “ellâ tedğav fi'l-mîzân” ayetinin, ‘ey âdemoğlu! Sana adilâne davranılmasını sevdiğin gibi adil ol; sana dürüst davranılmayı sevdiğin gibi dürüst ol, çünkü insanların ıslahı adaletledir’ mânâsına geldiğini nakletmiştir. İbn Abbas da (bu konuda): Ey mevâlî topluluğu! Sizden öncekilerin helakine yol açan mizan ve mikyal konusunda sorumlu tutulunuz’ demektedir. Yine bu hususta bize Amr b. Abdülhamîd, ona da Mervan b. Muâviye, ona da Muğîre, ona da Müslim, ona da Ebu Muğîre: İbn Abbas’ın, Medine pazarında ‘Ey mevâlî topluluğu! (Sizden önceki) toplumlardan ikisinin helakine yol açan mikyal ve mizan ile denenmektesiniz’ dediğini duydum demiştir. Akabinde de bize Mervan, ona da Muğîre: İbn Abbas’ın terazini kefelelerini dengeye getirmeden ölçüp-tartan bir adamı görünce, terazinin diline dikkat et, terazinin diline dikkat et; Allah, “dosdoğru tartın, eksik tartmayın” buyurmadı mı dediğini nakletmiştir. (Bkz. et-Taberî, 22/116-119.)

es-Suyutî ise, Taberî ve İbn Münzir'in, Mücahid (ra)'ten "ölçüyü dosdoğru tutun" ayetinde yer alan "vezin" kelimesinin, "terazinin dili" anlamına olduğunu belirten rivayeti nakletmiştir. (7/692)

Yine dirayet tefsirlerinden olan "el-Keşşaf'da Zemahşerî, "ve eqîmu'l-vezne bi'l-qıstı velâ tuhsiru'l-mîzan" ayetinde adaletle tartın; eksik tartmayın ve onu eksiltmeyin uyarısının yapılıp, terazinin kefelerinin tesviyeli olmasının emredildiğini; fazlalık ve had-di aşmaktan, hüsrana sebep olacak olan cimrilik ve noksan tartmaktan men maksadıyla 'mizan' kelimesinin, doğru ölçüp-tartmanın gereğini vurgulama ve bu husustaki emri takviye ve teşvik için tekrarlanmış olduğunu belirtmiştir. (6/6-7)

Fahreddin Râzî de "ve eqîmu'l-vezne bi'l-qıstı" ayetinin, "ellâ tedğav fi'l-mizan" ayetindeki mânâya delâlet ettiğini; bunun, 'mizanda haksızlık etmeyin' manasında olduğunu ve 'ölçüyü doğru yapın' ayetinin, 'sakın tartıda haksızlık etmeyin' ayetinin bir açıklaması şeklinde olduğunu beyan edip, haksızlığın da bir nevi adaletten geri kalma olduğunu söylemiştir. Yüce Allah "ellâ tedğav fi'l-mizan" ayeti ile tartıları eksik yapmayın buyurmuş ve peş peşe geçen "mizan" kelimelerinin birincisinde "mizanı koydu" şeklinde tartı aleti, ikincisinde "sakın mizanda haksızlık etmeyin" şeklinde mastar, üçüncüsün de "sakın mizanı eksik yapmayın" şeklinde ism-i mef'ul (nesne) olarak her birisinin farklı anlamlarda kullanılmış (29/89-92) olduğunu zikretmiştir.

Beydâvî ise, ölçüyü eksiltmeyiniz; ölçünün doğru yapılması bir adalettir ve o, konumundan dolayı arzulanan, önemine binaen tekrarlanan ve kullanımı konusunda aşırı derecede teşvik edilen bir unsurdur demek (5/273) suretiyle kendisinden öncekilere benzer bir yorum yapmıştır.

2- Türkçe tefsirlerde Rahman Sûresi 7-9. ayetler

Arapça Tefsirlerde olduğu gibi burada da Rahman sûresi 7-9. ayetlere dair rivayet ve dirayet tefsirlerinde yer alan yorumları, Cumhuriyetin ilanından sonra yazım ve basımına karar verilen çalışmadan başlayarak, bu alanda kilometre taşı mesabesinde olan ve belli bir şöhrete sahip bulunan çalışmalardan yaptığımız iktibaslarla vuzuha kavuşturmak istiyoruz.

Rahman sûresi 7. Ayet:

M. Hamdi Yazır (ö.1942), Rahman suresinin 7. ayeti hakkında özet olarak şu açıklamaları yapmıştır: Semadan kasıt, bütün cisimleriyle üzerimizde yükselen yüce bir âlemdir. Mizanı koydu, yani denge kanununu ve adalet kanununu koydu. Zira mizan kelimesi, "misak" kelimesi vezninde olup, hem tartma mânâsına mastar, hem de tartı aleti, terazi mânâsına ism-i âlet olabilmektedir. Öncelikle "mizanı koydu" ayetinde yer alan mizan, semanın yüksekliği münasebetiyle ortaya çıkan bütün eşya arasındaki genel denge kanunudur ki, (pesenteur) yahut (gravitaion) denilen yer çekimi veya ağırlık kanunu bunun en açık görüntüsüdür. Bildiğimiz terazi, kantar ve çeki gibi tartı ölççeği olan bütün mizanların esası da budur. (1992, 7/366-367)

Mehmet Vehbi (ö.1949) de Allahü Teâlâ semâyı yukarı kaldırdı ve adalete dikkat edip onun dışına çıkmamanız için adaleti ortaya koydu; semânın mertebesini, arzın mertebesinden yüksek kılıp, insanların birbirlerine karşı hak ihlallerinde bulunmaması için adaleti koymak suretiyle herkesin hakkına nail olmasını murat etmiş ve burada geçen mîzan kelimesinin, gerek adalet manâsına, gerekse terazi manâsına olsun, her ikisinde de halkı zulümden men edip, herkesin hakkına razı olmaya davet edildiğini (1969, 14/5694-5695) söylemiştir.

Ömer Nasuhi (ö.1971) ise, semâyı yükseltti ve mizanı koydu, yani bu âlemin nizam ve intizamını temin buyurdu ve bütün ilâhî hükümleri, birer adalet ve hikmete dayamak suretiyle her şeyin bir intizam ve adalet içinde cereyan etmesini emretmiş oldu (1964, 7/3567) demiştir.

Günümüz müfessirlerinden olan Celal Yıldırım ise, “gökyüzünü O, yükseltti ve mîzânı (ölçü-tartıyı) koyup, sakın tartıda hakkı, insafı aşmayın buyurmakta olduğunu belirtip, burada geçen mîzân kelimesinin ismi alet olarak “terazi” anlamına geldiği gibi denkleme, denge, adalet ve düzen mânalarında da kullanılabileceğini, ayrıca uzayda yer alan, dünya dâhil bütün yıldız sistemlerinin kendi hareketlerinde, yer çekim ve merkezkaç kanunlarıyla hassas mutlak bir dengenin hâkim olduğu sonucuna varabileceğini (1987, 11/5930-5931) söylemiştir.

Rahman sûresi 8 ve 9. Ayet:

M. Hamdi Yazır, bu iki ayete dair şu açıklamaları yapmıştır: Allah mizanı koydu ki, tartıda haksızlık etmeyesiniz. Şeriat ve kanuna tecavüz edip de haddinizi aşmayasınız, tartısız iş yapmayasınız yahut maddî ve manevî tartıda taşkınlık etmeyesiniz de Yüce Allah’ın emirlerine, hükümlerine itaat ve hukuka riayet edesiniz. Ayarsız tartı kullanmayın, tartarken de insaf ve adaletle dosdoğru tartın. Kendiniz için tartarken bir tarafı, başkası için tartarken de diğer tarafı ağır tutmayınız. Hepsinde terazinin dilini doğru tutunuz, tartıyı aksatmayın ve eksiltmeyin. Teraziyi kötü niyetli kullanmak suretiyle ahirette mizanınıza yazık etmeyesiniz diye Rahman, mizanı koydu ve göğe yükseklik verdi. (7/366-367)

Mehmet Vehbi de bu iki ayeti şöyle beyan etmiştir: Yüce Allah, mizanda tuğyanı nehiy ettikten sonra, mîzânı dosdoğru tutmayı ve zarar etmemeyi belirtmek için mîzânı adaletle ikame edin ve tarttığınız şeyde noksan etmeyin buyuruyor. Yani ey ilahî hükümlerle mükellef olan kimseler! Aranızda Allah’ın koymuş olduğu vezni adalet ve insaf dairesinde kullanmak suretiyle biriniz diğerinize zulmetmesin ve tarttığınız şeyleri de noksan vermeyin ki, birbirinizin hukukuna tecavüz etmiş olmayın. Zira mîzan, halk arasında ilişkilerin iyi işlemesi için Yüce Allah tarafından ihsan olunmuş bir ilahî kanundur. Bu kanunu, büyük bir titizlikle tatbik etmeye gayret edip, tebdil ve tağyir etmeye kalkışarak Allah’ın gazabını gerektirecek işlerden sakının. (14/5694-5695)

Ömer Nasuhi de aynı hususları şöyle ifade etmiştir: Ey insanlar! Mizanda haddi aşarak adaletten, doğruluktan ayrılmayın. Toplumsal hayatınız, intizam içinde ahlâkî hususlara uygun bir vaziyette devam etsin. Mizanı adaletle yerine getirin ve tartıyı noksan etmeyin. Onu doğru tutun. Dikkat edin ve tartıyı eksik etmeyin. Adalet ve insafa aykırı bir vaziyette bulunmayın. Doğruluktan asla ayrılmayın. Bu mühim bir vazifedir. (7/3567)

Celal Yıldırım da bu ayetlerde sakın mîzânda (ölçü, tartı, denge ve düzende) hakkı, insafı aşmayın uyarısının yapılmakta olduğunu ve göklerde mîzânın kurulduğu gibi, yerde de mîzan kurulmuş olduğunu, bundan böyle hem denge ve düzeni korumanın, hem de alım-satımda teraziye, tartıyı doğru ve âdil kullanmanın zaruri olduğunun haber verildiğini (11/5930-5931) söylemektedir.

Diyanet vakfı tarafından finansa edilen “Kur’an Yolu” isimli tefsirde de söz konusu ayetlerde güneş, ay, gök ve yerin yaratılmasındaki bazı inceliklere ve evrendeki dengeye dikkat çekildiğine, beşerî ilişkilerde de dengenin şart olduğuna ve bunun da adaletle sağlanabileceğine dair vurgu yapıldığına temas edilmiştir. Özellikle 7-9. ayetlerde üç defa geçen mizan kelimesinin denge, ölçü, eşyanın birbirine nispetle ağırlığını tartma, tartı âleti, terazi mânalarına geldiğine değinilmiş; mîzân kelimesinin bağlamlarına göre, Yüce Allah evrende denge kanununu koyduğuna; insanın, hayatını kendisine yaraşır biçimde düzenlemesi için konulmuş olan ilâhî yasaların bir bütünü olan dinin de denge kanununun bir tezahürü olduğuna; insanın evrendeki dengeyi koruma sorumluluğunda temel ilkenin adalet olmakla beraber, bu soyut kavramın somut hayat olaylarına yansıtılmasının da sözü edilen dengenin korunmasında bir dikkat ve özen gösterme olarak yorumlanması gerektiğine ilişkin açıklamalar yapılmıştır. (Karaman, Çağrıcı, Dönmez ve Gümüş, 2008, 5/197-200)

Yukarıda yer verdiğimiz Arapça ve Türkçe tefsirlerden yaptığımız alıntılarda da açıkça görüldüğü gibi daha sonraki devirlerde yapılan çalışmalarda Rahman sûresi 7-9. ayetlere dair ileri sürülen yorumlar, hemen hemen birbirinin tekrarı mahiyetinde tezahür etmiştir. Gelişen ilimler ve değişen şartlar, yapılan yorumlara kozmik düzeyde yansıtılmaktan nasibini alamamış bulunmaktadır.

B- Meallerde Rahman Sûresi 7-9. Ayetler

Kur’an-ı Kerim’in mesajının anlaşılmasına katkı sağlamak için yapılan meal çalışmaları da tefsir çalışmalarında olduğu gibi bazı hususlarda adeta öncekilerin bir tekrarı şeklinde devam edip gelmiştir. Bu durum, Rahman suresi 7-9. ayetler için de geçerliliğini korumuştur.

Burada konuyu, bazı Türkçe ve İngilizce mealler çerçevesinde vuzuha kavuşturmak istiyoruz.

1- Türkçe meallerde Rahman Sûresi 7-9. ayetler

Harf inkılâbından önce başlayıp, günümüze kadar devam eden özel ve tüzel kişiler tarafından hazırlanan Türkçe meallerden bazı örneklerle iktifa ettik. Yaptığımız nakilleri de cümle yapılarını ve üsluplarını korusun diye birebir verdik. Böylece her bir ayet hakkında yapılan meal çalışmalarını daha rahat görme ve karşılaştırma fırsatı doğmuş olacaktır.

a- el-Beyan fi Ayâtî'l-Kur’an: 7- Semayı yükseltti ve mizanı koydu ki, 8- Mizan-i adilde haddi tecavüz etmeyeler. 9-Adaletle tartın ve terazide noksan etmeyin. (Cevdet Paşa, 1928, s. 499-500)

b- Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim: 7- Gök(e gelince,) Onu da (Allah) yükseldi. Bir de mîzânı koydu. 8, 9- Tartıda haksızlık etmeyin ve teraziyi adaletle doğrultun, tartılanı eksik yapmayın diye. (Çantay, 1984, 3/988)

c- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meâl): 7- O, göğü yükseltmiştir, tartıyı koymuştur. 8- Artık tartıda tecavüz etmeyin. 9- Tartıyı doğru yapın, tartıyı eksik tutmayın. (Atay ve Kutluay, 1987, s. 530)

d- Kur'an-ı Kerim Meâli: 7- Göğü Allah yükseltti ve ölçüyü koydu. 8- Ölçüde haddi aşmayın. 9- Tartıyı adaletle yapın, teraziyi eksik tutmayın. (Altuntaş ve Şahin, 2010, s. 530)

e- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli: 7- Göğü Allah yükseltti ve mîzânı (dengeyi) O koydu. 8- Sakın dengeyi bozmayın. 9- Ölçüyü adaletle tutun ve eksik tartmayın. (Özek, Karaman, Turgut, Çağrıç, Dönmez ve Gümüş, 1993, s. 530)

f- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli: 7- Göğü yükseltti ve mizânı koydu. 8- Tartıda taşkınlık edip, dengeyi bozmayın. 9- Tartıyı adaletle yapın, terazide eksiklik yapmayın. (Ateş, Tarihsiz, s. 530)

g- Kur'an-ı Kerim Meali (Türkçe Çeviri): 7- Ve gök. Yükseltti onu. Ve koydu şaşmaz ölçüyü, mizânı. 8- Azgınlık etmeyin ölçü ve tartıda, saptırmayın mizânı. 9- Ölçüyü titizlikle, adaletle koruyun ve hüsrana araç yapmayın mizânı. (Öztürk, 1994, s. 490)

2- İngilizce meallerde Rahman Sûresi 7-9. ayetler

Rahman suresi 7-9. ayetlere dair yapılan İngilizce meal çalışmalarını da aynen Türkçe meallerde olduğu gibi cümle yapılarını ve üsluplarını korumak için yayınlanma tarihlerine göre bir sıralama dâhilinde arz ettik.

a- The Koran: 7-9. He raised the heaven on high and set the balance of all things, that you might not transgress it. Give just weight and full measure.² (Sawood, 1964, s. 19)

b- The Noble Qur'an: 7- And the heaven He has raised high, and He has set up the Balance. 8- In order that you may not transgress (due) balance. 9- And observe the weight with equity and do not make the balance deficient.³ (Taqi-ud-Dîn, 1994, s. 833)

c- The Qur'an: 7-He has raised the heaven on high and created the balance. 8- don't ever tamper with this balance. 9- Therefore, you also establish weight with justice and do not give less measure.⁴ (Malik, 2007, s. 239)

2) (7-9. Semayı yükseltti ve her şeye ölçüyü koydu ki, onu ihlal etmeyiniz diye. Adaletle tartın ve eksik ölçmeyin.)

3) (7- Semayı yükseltti ve mizânı koydu. 8- Mizan içinde ki, (uygun) dengeyi ihlal etmeyebilirsiniz. 9- Adaletle tart ve ölçüyü eksik yapma.)

4) (7- Semayı yükseltti ve ona mizânı koydu. 8 Mizânı asla ihlal etmeyin. 9- Bu yüzden, adaletle tartın ve eksik ölçmeyin.)

Yukarıda yer alan meal çalışmalarında, (7- Allah, Semayı yükseltti ve ona mizanı koydu. 8-Mizanı asla ihlal etmeyin. 9- Bu yüzden, adaletle tartın ve eksik ölçmeyin.) olduğu gibi Türkçe meallere benzer bir durum arz etmektedir.

II- Rahman Sûresi 7-9. Ayetleri Geleneksel ve Bağlamsal Okuma

Rahman sûresi 7-9. ayetlerin anlamını doğru bir şekilde tespit edebilmek için bu ayetlerin geleneksel veya bağlamsal okumaya imkân verip vermediğine bakmak ve her bir okuma tarzının temellendirildiği dayanakları ve buna esas teşkil eden gerekçeleri objektif bir bakış altında daha yakından incelemek gerekir.

Bunun için burada, geleneksel ya da metinsel bağlamı esas alan okuma biçimlerini ayrı ayrı ele almanın, üzerinde durduğumuz ayetlerin anlamını çözümlemede ve daha kolay bir şekilde sonuca gitmede katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

A- Rahman Sûresi 7-9. Ayetleri Bağlamsal Okuma İmkânı

İlâhî hitabın doğru anlaşılması söz konusu olunca, metnin ve ondan sudur eden lafzın önemi bir kat daha artmaktadır. Bu bakımdan ayetleri doğru bir şekilde anlayabilmek için tarihî arka planı kadar, içinde yer aldığı bütünden koparmadan siyak ve sibak (bağlam) bütünlüğü içinde değerlendirmek de büyük bir önem arz etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'i doğru anlamayı kendisine konu edinen kaynaklarda, tefsir ve meali yapılacak olan ayetleri hiçbir bir gerekçe olmadan kendi bağlamlarından kopartılmaması vurgulanmış ve bu husus, en uygun mânâyı tespit etmede aranan şartlar arasında sayılmıştır. (Albayrak, 1996, s. 46-47; Ünver, 1996, s. 113-115)

Burada ele aldığımız ayetlerde yer alan “mizan” kelimesinden, kevnî (kozmozolojik) denge mi, yoksa hem kevnî hem de ticarî hayata dair ölçü-tartıdaki denge mi olduğunu tayin etmenin en güvenilir yolu, yine söz konusu ayetlerin siyak ve sibakına (bağlamına) bakmaktan geçmektedir.

Çalışmamıza konu olan Rahman suresi 7-9. ayetlerin hemen öncesinde, gezegenlerin yörüngelerindeki ince hesaptan, yeryüzündeki bitkilerin yaratıcıları ile olan ubudiyet ilişkisinden bahsedilmektedir. Bundan hemen sonra, üzerinde durduğumuz ayetlerde kozmik dengeden, yani gökyüzünün hâl-i hazırındaki konumuna geli aşamasından, burada bulunan mizandan, onun bozulmaması ve hasara uğratılmamasının gereğinden bahsedilmektedir. Yine bunun devamında aynı şekilde dünya gezegeninden ve orada bulunan nimetlerden söz edilmekte ve bedenli bedensiz varlıkların yaratılışına doğru konu devam edip gitmektedir. Hatta bu sûrenin geri kalan kısmında da nimetlerin adeta geçit resmine yer verilmekte ve akl-ı selim kişilerin bunu dikkatten uzak tutması için defalarca vurgu yapılmaktadır.

Söz konusu ayete, Arapça dilbilgisi atıf kuralları (ed-Derviş, 1992, 9/397) ve konu bütünlüğü açısından bakıldığında, bu ayeti “(evrendeki) ölçüyü itina ile gözetin ve onu

hasara uğratmayın” şeklinde anlamının genel mefhuma daha uygun olduğu kanaati hasıl olmaktadır.

“Her haberin bir gerçekleşme zamanı vardır” (Enam: 6/67) ayeti gereğince, evrensel bir mesaj içeren Kur’an-ı Kerim’in bu konudaki uyarısı, daha önceleri nükleer ve sanayi atıkları gibi tabii dengeyi bozan şartlar oluşmadığı için çeşitli devirlerde yazılan tefsir ve meallerde, beşerî münasebetlerde gözetilmesi gereken hususlar olarak yorumlanmıştır. Bunun, bu şekilde anlaşılması da son derece doğaldır.

Hâlbuki burada bozulacak olan şeyin, kozmik denge, müsebbibinin de insan olduğuna ve buna aşırı derecede hassasiyet gösterilmesi için birincisini teyit eder mahiyette iki kez daha mizan kelimesinin zikredilmesi, açıkça işaret etmektedir.

Aslında yeryüzüne halife olarak gönderilen insanın, var olan dengeyi anlayarak ona uygun medeniyetler kurup imar etmesi, onun yaratılış nedenleri arasında yer almaktadır. Bundan dolayı bu ve bunun gibi çeşitli ayetler yoluyla Yüce Allah, varlıklar âlemine koymuş bulunduğu hassas dengeye insanların dikkatlerini çekip, huzur ve saadetlerinin bozulmaması için buna özen göstermeleri gerektiğini ihtar etmektedir. Bu durumun hilafına, bilerek ya da bilmeyerek atılan her adım, insanın kendi felaketini hazırlaması anlamına gelecektir.

B- Rahman Sûresi 7-9. Ayetleri Geleneksel Okumayı Eleştirme İmkânı

Burada geleneksel okuma derken kastettiğimiz şey, değişen şartları ve hasıl olan ihtiyaçları görmezlikten gelerek, geçmişten günümüze intikal eden değerlendirmeleri birebir tekrar eden ve aynı istikamette fikir beyan eden anlayışı kastediyoruz.

Görebildiğimiz kadarıyla Rahman sûresi 7-9. ayetleri gerek tefsir ve gerekse meal bazında ele alanlar, kozmik dengeye ait değerlendirme yerine, sosyal düzeni sarsarak haksız kazanç sağlamaya yönelik tabii bağlamın dışında kalan bir mânâyı tercih etmiştir. Böyle bir tercihe “ve-ze-ne” fiilinin ism-i alet ve mastarı durumunda bulunan “mizan” kavramının, (Yazır, 7/366.) bir şeyin ağırlığının bilinmesi için doğru tartılması, insanın söz ve davranışında ölçülü olmasının istenilmesi ve her şeyin bir ölçüye göre yaratılması (el-İsfehâni, 1998, s. 537) gibi anlamlara gelmesinin temel unsur olduğunu sanmaktayız. Zira Kur’an-ı Kerim’de söz konusu kökten türeyen kelimelerin hemen tamamına yakını, “adalet” anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla bu anlam etrafında bir tercih revaç bulmuştur.

Bu noktadan hareketle Rahman sûresinde üç defa peş peşe “mizan” kavramının geçmesinden maksadın, mânâyı kuvvetlendirme; (ez-Zemahşerî, 4/443-444) bütün eşya arasında geçerli olan denge; maddî ve manevî alanda haddi aşmama ve ölçüyü tam tutma anlamlarına geldiği ileri sürülmüştür. (Yazır, 7/367-368; er-Razî, 29/91)

Böylece “mizan” kelimesine, sosyal hayatın karşılıklı güven esasına dayanması için gerekli olan ölçü ve tartıdaki noksanlıktan kaçınma anlamı verilmiş ve henüz o dönemlerde kozmik dengede herhangi bir bozulma baş göstermediği için veya buna ihtimal

verilmediğinden dolayı “kozmetik/tabii denge” anlamı göz ardı edilmiştir. Bu da yakını, uzağa yani, günlük alış-veriş hayatında meydana gelmesi mümkün olan eksik ölçme ve tartmayı, yavaş yavaş meydana gelecek olan kozmik dengedeki bozulmaya tercih etme şeklinde tezahür etmiştir. Böylece ayetler metinsel bağlamından kopararak yorumlanmıştır. Bu da zaman zaman M. Hamdi Yazır gibi bazı müfessirlerin istisnası ile yukarıdaki örneklerde olduğu gibi geleneksel yorumlarda siyak (bağlam)ın dikkate alınmamasından kaynaklanmıştır. Kaldı ki söz konusu ayetleri, öncesinden ayrı değerlendirmeye sevk edecek herhangi bir başlangıç edatı da bulunmamaktadır.

Geleneksel okuma, sürenin metinsel bütünlüğünü göz ardı ettiği için şamil olandan, tâlî olana doğru bir istikamet belirlemiştir.

Sonuç

Rahman sûresi 7-9. ayetler çerçevesinde yaptığımız incelemede, gelenekselleşmiş anlayışın hakim olduğu bazı tefsir ve meallerde, ayetlerin bağlamlarından kopartılıp, başka alanlara doğru kaydırılmış olduğunu görüyoruz. Bir başka ifadeyle bu geleneksel yorumlar, konumuz olan ayetleri hiç gerekeceği halde öncesi ve sonrasıyla olan sibak ve siyaktan (bağlamından) kopartarak, müstakil bir pasaj olarak değerlendirmekte ve böylece “Yüce Allah’ın, “Rahmana secde ediniz” (Furkan-60) emrine cevaben, müşriklerin “Rahman da neymiş?” demeleri üzerine, muarızlarına kuvvet ve kudretini izhar eden meydan okumaya yönelik olan sürenin gönderiliş sebebini, sosyal alandaki ölçü-tartıya kaydırarak zayıflatığı kanaati hasıl olmaktadır.

Ayrıca hiçbir gerek yokken tabii bağlamından kopuk tefsir ve mealler, Kur’an-ı Kerim’in üslup, icaz, beyan ve engin mânâsına yönelik yerli ve yabancı oryantalistlerin saldırılarına zemin hazırlamış olacaktır.

Kaldı ki Rahman suresinde ilk ayetten son ayete kadar evren ve onda yer alan varlıklardan bahsedilmekte ve ahiret ile ilgili tasvirlerle yer verilmektedir. Bu akış içinde ilgili sürenin 7-9. ayetlerini, sosyal hayattaki alış veriş kadar, evrendeki kozmik dengeye de hamletme mümkün görünmektedir.

Kur’an-ı Kerim’in mesajını belirli bir zamana ve mekâna hapsedmeye kalkışmak, onun evrenselliğini ve kıyamete kadar gelecek nesillere rehber olma yönünü dondurma demektir. Bu da onun son mesaj oluşunu ve kıyamete kadar hidayet rehberi olma özelliğini görmezlikten gelme anlamına gelecektir. Hâlbuki Kur’an-ı Kerim’in son mesaj oluşu, insan idrakinin önünü açmış ve her neslin yeniden okuyuşu ile yaşadığı hayata dair problemlerine çözümler üreterek hayati yeniden inşa etmesine imkân vermiştir.

Ne var ki, çeşitli devirlerde yapılan birçok tefsir ve meal çalışmalarında, mevcut kültürel yapı ve elde edilen bilgi doğrultusunda önceki çalışmalarda yer alan bazı hususlar tekrarlanıp durmuştur. Hâlbuki İbn Abbas’a atfedilen “ayetlerin birçok mânâsı vardır, onları gelecek zaman gösterecek” şeklindeki beyanda olduğu gibi gelişen şartlar ve elde edilen ilmî veriler eşliğinde Kur’an-ı Kerim’in vermek istediği mesajı, geçmişte yapılan

değerlendirmeleri dikkate alarak, içinde bulunulan mesajlardan hâle ve istikbale doğru çıkarımlarda bulunmak suretiyle elde etmek gerekir. Bu da kıyamete kadar metni ve mesajı bâki olacak bir kitabın, gönderiliş gayesine ve her devirde muhatabı olan kitleye rehberlik etme hususiyetine daha uygun düşmektedir.

Bundan dolayı biz, Rahman suresi 7-9. ayetlerinin siyak ve sibak (bağlam) ilişkisinden kopartılarak sosyal hayata dair düzenlemeler şeklinde yorumlanmasının, o şartlar için son derece normal olduğunu, daha sonraki dönemlerde yapılan çalışmalarda da gözden kaçmış olduğunu belirtmek istiyoruz.

Günümüzde ise, “her haberin bir gerçekleşme zamanı vardır” (Enam-67) ayeti çerçevesinde bazı ayetlere, ‘geçmişte bu hususta söylenilecek söylenmiştir’ şeklinde anlamları dondurma alışkanlığından kurtularak, yeniden bakılması ve özellikle de aksini anlamaya ait açık bir karîne olmadıkça, tabii bağlamından kopartılmadan ve mecaza hamledilmeden değerlendirilmesi gerekir diye düşünüyoruz. Bunun, Kur’an-ı Kerim’i doğru anlama konusunda bizlerden istenmekte olduğuna da inanıyoruz.

Buradan hareketle Rahman sûresi 7-9. ayetlerinin muhtevasında, insanın huzur ve saadetini yok eden uygulama ve gelişmelere mahal verilmemesi için kozmik dengenin de içinde yer aldığı çok yönlü bir ikazının yer aldığı anlayışının, meal çalışmalarında da yer bulmasının faydadan hâli olmayacağı kanaatindeyim.

Üzerinde durduğumuz ayetlerin mealini, siyak ve sibak ilişkisini esas alan bir anlayışla arz edip, konunun vuzuha kavuşmasını istiyorum.

“Allah göğü yükseltti ve (evrene) mizanı (tabii dengeyi) koydu. Sakın mizanı bozmayın. Ölçüyü itina ile gözetin ve mizanı hasara uğratmayın.” (Rahman: 55/7-9)

KAYNAKÇA

- Kur’an- Kerim*, (1986). Ankara: DİB Yayınları.
- Albayrak, H. (1996). *Kur’ân’ın Bütünlüğü Üzerine -Kur’ân’ın Kur’ân’la Tefsiri*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Altuntaş, H ve Şahin, M. (2010). *Kur’an-ı Kerim Meâli*. Ankara: DİB Yayınları.
- Atay, H. ve Kutluay, Y. (1987). *Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meâl)*. Ankara: DİB Yayınları.
- Ateş, S. (Tarihsiz). *Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Meâli*. Ankara: Kılıç Kitabevi Yayın ve Dağıtım.
- el-Beydavî, N. (1996). *Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil*. Beyrut: Dâru’l-Fikr.
- Bilmen, Ö. (1964). *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri*. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayım.
- Cerrahoğlu, İ. (1979). *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV. Yayınları.
- Cerrahoğlu, İ. (1988). *Tefsir Tarihi*. Ankara: DİB. Yayınları.

- Cevdet Paşa, A. (1928). *el-Beyan fi Ayâti'l-Kur'an (Türkçesiyle Birlikte Kur'an-ı Kerim)*. İstanbul: Ahmet Türk Neşriyat Yurdu.
- Çantay, H. B. (1984). *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*. İstanbul: İslam Mecmuası Hediyesi.
- ed-Derviş, M. (1992). *I'rabu'l-Kur'ani'l-Kerîm ve Beyanuhu*. Suriye: Daru'l-İrşad.
- Eren, C. (2013). Kur'an-ı Kerîm'de Muhkem ve Müteşâbihin Tespit ve Değerlendirilmesi (Fatiha sûresi örneği). *Ankara: Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(8) Summer.
- İbn Kesîr, İ. (H.1401). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Beyrut: Daru'l-Fikr.
- el-İsfehanî, H. (1998). *el-Müfredat fî Garîbi'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife.
- Karaman, H., Çağrıç, M., Dönmez, İ. K. ve Gümüş, S. (2008). *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları.
- Malik, F. (2007). *The Qur'an*, <http://www.mideastweb.org>.
- Özek, A., Karaman, H., Turgut, A., Çağrıç, M., Dönmez, İ. K. ve Gümüş, S., (1993). *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli*. Ankara: TDV Yayınları.
- Öztürk, Y. N. (1994). *Kur'an-ı Kerim Meali (Türkçe Çeviri)*. İstanbul: Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş.
- er-Razî, F. (1978). *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefatihü'l-Gayb)*. Tahran: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Sawood, N. J. (1964). *The Koran*. Baltimore-Maryland: Penguin Books.
- es-Suyutî, C. (1993). *ed-Durru'l-Mensur fi't-Tefsir bi'l-Me'sur*. Beyrut: Daru'l-Fikr.
- et-Taberî, M. (H. 1405). *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli' Âyi'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru'l-Fikr.
- Taqi-ud-Dîn, M. & Khân, M. M. (1994). *The Noble Qur'an*. Riyadh: Maktaba Dar-us-Salam.
- Ünver, M. (1996). *Kur'an'ı Anlamada Siyakın Rolü*. Ankara: Sidre Yayınları.
- Vehbi, M. (1969). *Büyük Kur'an Tefsiri (Hulasâtü'l-Beyan fi Tefsîri'l-Kur'an)*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Yazır, M. H. (1992). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Azim Dağıtım.
- Yıldırım, C. (1987). *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Anadolu Yayınları.
- Yıldırım, S. (2010). *Hız Peygamber (s.a.s)'in Kur'an'ı Tefsiri. Diyanet İlmî Dergi*. Ankara.
- ez-Zemahşerî, M. (1997). *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavamidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Tah: Adil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Muavvîd). Riyad: Mektebetu'l-Abikân.